

นวโกวาท
(ฉบับประชาชน)

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส

ธรรมวิภาค

ทุกะ คือ หมวด ๒

ธรรมมีอุปการะมาก ๒ อย่าง

๑. สติ ความระลึกได้
๒. สัมปชัญญะ ความรู้ตัว

ธรรมเป็นโลกบาล คือ คัมครองโลก ๒ อย่าง

๑. หิริ ความละอายแก่ใจ
๒. โอตตัปปะ ความเกรงกลัว

ธรรมอันทำให้งาม ๒ อย่าง

๑. ชันติ ความอดทน
๒. โสรัจจะ ความเสงี่ยม

บุคคลหาได้ยาก ๒ อย่าง

๑. บุพพการี บุคคลผู้ทำอุปการะก่อน
๒. กตัญญูกตเวที บุคคลผู้รู้อุปการะที่ท่านทำแล้ว และตอบแทน

ติกะ คือ หมวด ๓

รัตนะ ๓ อย่าง

พระพุทธ ๑ พระธรรม ๑ พระสงฆ์

๑. ท่านผู้สอนให้ประมุขชนประพฤติชอบด้วย กาย วาจา ใจ ตามพระธรรมวินัย ที่ท่านเรียกว่า พุทธศาสนา ชื่อพระพุทธเจ้า
๒. พระธรรมวินัยที่เป็นคำสั่งสอนของท่าน ชื่อ พระธรรม
๓. หมู่ชนที่ฟังคำสั่งสอนของท่านแล้ว ปฏิบัติชอบตามพระธรรมวินัย ชื่อ พระสงฆ์

คุณของรัตนะ ๓ อย่าง

พระพุทธเจ้ารู้ดีรู้ชอบด้วยพระองค์เองก่อนแล้ว สอนผู้อื่นให้รู้ตามด้วย

พระธรรมย่อมรักษาผู้ปฏิบัติไม่ให้เกิดไปในที่ชั่ว

พระสงฆ์ปฏิบัติชอบตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าแล้ว สอนผู้อื่นให้กระทำตามด้วย

อาการที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน 3 อย่าง

๑. ทรงสั่งสอนเพื่อจะให้ผู้ฟังรู้อย่างเห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น
๒. ทรงสั่งสอนมีเหตุผลที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้
๓. ทรงสั่งสอนเป็นอัศจรรย์ คือผู้ปฏิบัติตามยอมได้ประโยชน์ โดยสมควรแก่ความปฏิบัติ

โอวาทของพระพุทธเจ้า ๓ อย่าง

๑. เว้นจากทุจจริต คือประพฤติก้าว ด้วยกาย วาจา ใจ
๒. ประกอบสุจริต คือประพฤติกอบ ด้วยกาย วาจา ใจ
๓. ทำใจของตนให้หมดจดจากเรื่องเศร้าหมองใจ มีโลภ โกรธ หลง เป็นต้น

ทุจจริต ๓ อย่าง

๑. ประพฤติชั่วด้วยกาย เรียก กายทุจจริต
๒. ประพฤติชั่วด้วยวาจา เรียก วจิทุจจริต
๓. ประพฤติชั่วด้วยใจ เรียกว่า มโนทุจจริต

กายทุจจริต ๓ อย่าง

ฆ่าสัตว์ ๑ ลักฉ้อ ๑ ประพฤติผิดในกาม ๑

วจิทุจจริต ๔ อย่าง

พูดเท็จ ๑ พูดส่อเสียด ๑ พูดคำหยาบ ๑ พูดเพ้อเจ้อ ๑

มโนทุจจริต ๓ อย่าง

โลภอยากได้ของเขา ๑ พยาบาทปองร้ายเขา ๑ เห็นผิดจากครองธรรม ๑
ทุจจริต ๓ อย่างนี้เป็นกิจไม่ควรทำ ควรจะละเสีย

สุจริต ๓ อย่าง

๑. ประพฤติกอบด้วยกาย เรียกว่ากายสุจริต
๒. ประพฤติกอบด้วยวาจา เรียกว่าวจีสุจริต
๓. ประพฤติกอบด้วยใจ เรียกว่ามโนสุจริต

กายสุจริต ๓ อย่าง

เว้นจากฆ่าสัตว์ ๑ เว้นจากลักฉ้อ ๑ เว้นจากประพฤติกผิดในกาม ๑

วจีสุจริต ๔ อย่าง

เว้นจากพูดเท็จ ๑ เว้นจากพูดส่อเสียด ๑ เว้นจากพูดคำหยาบ ๑ เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ
๑

มโนสัจรติ ๓ อย่าง

ไม่โลภอยากได้ของเขา ๑ ไม่พยายามปกป้องร้ายเขา ๑ เห็นชอบตามคลองธรรม ๑
สัจรติ ๓ อย่างนี้ เป็นกิจควรทำ ควรประพฤติ

อกุศลมูล ๓ อย่าง

รากเงาของอกุศล เรียกอกุศลมูล มี ๓ อย่าง คือ โลภะ อยากได้ ๑ โทสะ คิด
ประทุษร้ายเขา ๑ โมหะ หลงไม่รู้จริง ๑

เมื่ออกุศลมูลเหล่านี้ โลภะ โทสะ โมหะ กิเลส มีอยู่แล้ว อกุศลอื่นที่ยังไม่เกิดก็
เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็เจริญมากขึ้น เหตุนั้นควรละเสีย

กุศลมูล ๓ อย่าง

รากเงาของกุศล เรียกกุศลมูล มี ๓ อย่าง คือ อโลภะ ไม่อยากได้ ๑ อโทสะ ไม่คิด
ประทุษร้ายเขา ๑ อโมหะ ไม่หลง ๑

เมื่ออกุศลมูลเหล่านี้ อโลภะ อโทสะ อโมหะ กิเลส มีอยู่แล้ว กุศลอื่นที่ยังไม่เกิดก็
เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็เจริญมากขึ้น เหตุนั้นควรให้เกิดมีในสันดาน

สัปปริสบัญญัติ คือข้อที่สัตบุรุษตั้งไว้ ๓ อย่าง

๑. ทาน สละสิ่งของๆ ตนเพื่อเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
๒. ปิพพัชชา ถือบวช เป็นอุบายเว้นจากเบียดเบียนกันและกัน
๓. มาตาปิตุอุปถัมภ์ ปฏิบัติมารดาบิดาของตนให้เป็นสุข

อปันนกปฏิบัติ คือปฏิบัติไม่ผิด ๓ อย่าง

๑. อินทริยสังวร สำรวมอินทริย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ยินดียินร้ายเวลา
เห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณด้วยใจ
๒. โภชนะ มัตตัญญูตา รู้จักประมาณในการกินอาหารแต่พอควร ไม่มากไม่น้อย
๓. ชาคริยานุโยค ประกอบความเพียรเพื่อชำระใจให้หมดจด ไม่เห็นแก่นอนมากนัก

บุญกิริยาวัตถุ ๓ อย่าง

สิ่งเป็นที่ตั้งแห่งการบำเพ็ญบุญ เรียกว่าบุญกิริยาวัตถุ โดยย่อมี ๓ อย่าง

๑. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน
๒. ศีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
๓. ภวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา

สามัญลักษณ์ ๓ อย่าง

ลักษณะที่เสมอกันแก่สังขารทั้งปวง เรียกสามัญลักษณ์ ไตรลักษณ์ก็เรียก แจก
เป็น ๓ อย่าง

๑. อนิจจตา ความเป็นของไม่เที่ยง
๒. ทุกขตา ความเป็นทุกข์
๓. อนัตตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน

จตุกกะ คือ หมวด ๔

วุฑฒิ คือธรรมเป็นเครื่องเจริญ ๔ อย่าง

๑. สัมปปริสสังเสวะ คบท่านผู้ประพฤติชอบด้วยกายวาจาใจ ที่เรียกว่าสัตบุรุษ
๒. สัทธัมมัสสวนะ ฟังคำสอนของท่านโดยเคารพ
๓. โยนิโสมนสิการ ตรិตรองให้รู้จักสิ่งที่ดีหรือชั่วโดยอุบายที่ชอบ
๔. อัมมานุชัมมปฏิบัติ ประพฤติธรรมสมควรแก่ธรรมซึ่งได้ตรองเห็นแล้ว

จักร ๔

๑. ปฏิรูปเทสวาสะ อยู่ในประเทศอันสมควร
 ๒. สัมปปริสสูปัสสยะ คบสัตบุรุษ
 ๓. อัตตสัมมาปณิธิ ตั้งตนไว้ชอบ
 ๔. ปุพเพกตปุญญตา ความเป็นผู้ได้ทำความดีไว้ในปางก่อน
- ธรรม ๔ อย่างนี้ ดุจลัทธิร่นนำไปสู่ความเจริญ*

อคติ ๔

๑. ลำเอียงเพราะรักใคร่กัน เรียก **ฉันทาคติ**
 ๒. ลำเอียงเพราะไม่ชอบกัน เรียก **โทสาคติ**
 ๓. ลำเอียงเพราะขেলা เรียก **โมหาคติ**
 ๔. ลำเอียงเพราะกลัว เรียก **ภยาคติ**
- อคติ ๔ ประการนี้ ไม่ควรประพฤติ*

อันตรายของภิกษุสามเณรผู้บวชใหม่ ๔ อย่าง

๑. อุดทนต่อคำสอนไม่ได้ คือเบียดต่อคำสั่งสอนซึ่งเกียจทำตาม
 ๒. เป็นคนเห็นแก่ปากแก่วท้อง ทนความอดอยากไม่ได้
 ๓. เพลิดเพลินในกามคุณ ทะยานอยากได้สุขยิ่งๆ ขึ้นไป
 ๔. รักผู้หญิง
- ภิกษุสามเณรผู้หวังความเจริญแก่ตน ควรระวังอย่าให้อันตราย ๔ อย่างนี้ย้ายได้*

ปธาน คือความเพียร ๔ อย่าง

๑. สังวรปธาน เพียรระวังไม่ให้บาปเกิดขึ้นในสันดาน
 ๒. ปหานปธาน เพียรละบาปที่เกิดขึ้นแล้ว
 ๓. ภาวนापธาน เพียรให้กุศลเกิดขึ้นในสันดาน
 ๔. อนรัคขนาปธาน เพียรรักษากุศลที่เกิดขึ้นแล้วไม่ให้เสื่อม
- ความเพียร ๔ อย่างนี้ เป็นความเพียรชอบควรประกอบให้มีในตน*

อธิษฐานธรรม คือธรรมที่ความตั้งใจในใจ ๔ อย่าง

๑. ปัญญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้
๒. สัจจะ ความจริงใจ คือประพจน์สิ่งใดก็ให้ได้จริง
๓. จาคะ สละสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความจริงใจ
๔. อุปสมะ สงบใจจากสิ่งที่เป็นข้าศึกแก่ความสงบ

อิทธิบาท คือคุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ ๔ อย่าง

๑. ฉันทะ พอใจรักใคร่ในสิ่งนั้น
๒. วิริยะ เพียรประกอบสิ่งนั้น
๓. จิตตะ เอาใจฝักใฝ่ในสิ่งนั้น ไม่วางธุระ
๔. วิมังสา หมั่นตริตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น

คุณ ๔ อย่างนี้ มีบริบูรณ์แล้ว อาจชักนำบุคคลให้ถึงสิ่งที่ต้องประสงค์ซึ่งไม่เหลือวิสัย

ควรทำความไม่ประมาทในที่ ๔ สถาน

๑. ในการละกายทุจริต ประพฤติกายสุจริต
๒. ในการละวจีทุจริต ประพฤติวจีสุจริต
๓. ในการละมโนทุจริต ประพฤติมโนสุจริต
๔. ในการละความเห็นผิด ทำความเห็นให้ถูก

อีกอย่างหนึ่ง

๑. ระวังใจไม่ให้กำหนดในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความกำหนด
๒. ระวังใจไม่ให้ขัดเคืองในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความขัดเคือง
๓. ระวังใจไม่ให้หลงในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความหลง
๔. ระวังใจไม่ให้มัวเมาในอารมณ์เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา

ปาริสุทธิศีล ๔

๑. ปาติโมกขสังวร สำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำข้อที่พระองค์อนุญาต
๒. อินทริยสังวร สำรวมอินทริย์ ๖ คือ ตา หู จมูก ปาก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายในเวลาเห็นรูป ฟังเสียง ดมกลิ่น ลิ้มรส ถูกต้องโผฏฐัพพะ รู้ธรรมารมณ์ด้วยใจ
๓. อาชีวปาริสุทธิ เลี้ยงชีวิตโดยทางที่ชอบ ไม่หลงลงเขาเลี้ยงชีวิต
๔. ปัจจยปัจจเวกขณะ พิจารณาเสียก่อนจึงบริโภคปัจจัย ๔ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัช ไม่บริโภคด้วยตัณหา

อารักขกัมมัฏฐาน

๑. พุทธานุสติ ระลึกถึงคุณพระพุทธเจ้า ที่มีในพระองค์และทรงเกื้อกูลแก่ผู้อื่น

๒. เมตตา แผ่ไมตรีจิตคิดจะให้สัตว์ทั้งปวงเป็นสุขทั่วหน้า
 ๓. อสุภะ พิจารณาร่างกายตนและผู้อื่นให้เห็นเป็นไม่งาม
 ๔. มรณัสสติ นึกถึงความตายอันจะมีเกิดขึ้น
- กัมมัฏฐาน ๔ อย่างนี้ ควรเจริญเป็นนิตย์

พรหมวิหาร ๔

๑. เมตตา ความรักใคร่ปรารถนาจะให้เป็นสุข
 ๒. กรุณา ความสงสาร คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์
 ๓. มุทิตา ความพลอยยินดี เมื่อผู้อื่นได้ดี
 ๔. อุเบกขา ความวางเฉย ไม่ดีใจไม่เสียใจ เมื่อผู้อื่นถึงความวิบัติ
- ๔ อย่างนี้ เป็นเครื่องอยู่ของท่านผู้ใหญ่

สติปัฏฐาน ๔

๑. กายานุปัสสนา
๒. เวทนानุปัสสนา
๓. จิตตานุปัสสนา
๔. ธัมมานุปัสสนา

สตีกำหนดพิจารณากายเป็นอารมณ์ว่า กายนี้ก็สักว่ากาย ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา เรียก กายานุปัสสนา

สตีกำหนดพิจารณาเวทนา คือ สุข ทุกข์ และไม่ทุกข์ไม่สุขเป็นอารมณ์ว่า เวทนานี้ก็สักว่าเวทนา ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา เรียก เวทนानุปัสสนา

สตีกำหนดพิจารณาใจที่เศร้าหมอง หรือผ่องแผ้วเป็นอารมณ์ว่า ใจนี้สักว่าใจ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา เรียก จิตตานุปัสสนา

สตีกำหนดพิจารณาธรรมที่เป็นกุศลหรืออกุศล ที่บังเกิดกับใจเป็นอารมณ์ว่าธรรม ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เราเขา เรียก ธัมมานุปัสสนา

ธาตุกัมมัฏฐาน ๔

ธาตุ ๔ คือ

ธาตุดิน เรียก ปรฐ्वิธาตุ

ธาตุน้ำ เรียก อาโปธาตุ

ธาตุไฟ เรียก เตโชธาตุ

ธาตูลม เรียก วาโยธาตุ

ธาตุอันใดมีลักษณะแข็งแข็ง ธาตุนั้นเป็นปรฐ्वิธาตุ ปรฐ्वิธาตุนั้นที่เป็นภายใน คือ ผมขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ พังผืด ไต ปอด ใสใหญ่ ใส่น้อย อาหารใหม่ อาหารเก่า

ธาตุอันมีลักษณะเอิบอาบ ธาตุนั้นเป็นอาโปธาตุ อาโปธาตุนั้น ที่เป็นภายใน คือ ดี เสลด หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร

ธาตุอันมีลักษณะร้อน ธาตุนั้นเป็นเตโชธาตุ เตโชธาตุนั้น ที่เป็นภายใน คือ ไฟที่ยังภายใน ไฟที่ยังภายในให้ทรุดโทรม ไฟที่ยังภายในให้กระวนกระวาย ไฟที่เผาอาหารให้ย่อย

ธาตุอันใดมีลักษณะพัดไปมา ธาตุนั้นเป็นวาโยธาตุ วาโยธาตุนั้น ที่เป็นภายใน คือ ลมพัดขึ้นเบื้องบน ลมพัดลงเบื้องต่ำ ลมในท้อง ลมในไส้ ลมพัดไปตามตัว ลมหายใจ ความกำหนดพิจารณาภายในนี้ ให้เห็นว่าเป็นแต่เพียงธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันอยู่ ไม่ใช่เรา ไม่ใช่ของเรา เรียกว่า ธาตุก็มีปฏิฐาน

อริยสัง ๔

๑. ทุกข์
๒. สมุทัย คือเหตุให้ทุกข์เกิด
๓. นิโรธ คือความดับทุกข์
๔. มรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจ ได้ชื่อว่า **ทุกข์** เพราะเป็นของทนได้ยาก
ต้นเหตุคือความทะยานอยาก ได้ชื่อว่า **สมุทัย** เพราะเป็นเหตุให้ทุกข์เกิด

ต้นหานั้น มีประเภทเป็น ๓ คือต้นหาความอยากในอารมณ์ที่น่ารักใคร่ เรียกว่า กามตัณหา อย่าง ๑ ตัณหาความอยากเป็นโน่นเป็นนี่ เรียกว่า ภวตัณหา อย่าง ๑ ตัณหาความอยากไม่เป็นโน่นเป็นนี่ เรียกว่า วิภวตัณหา อย่าง ๑

ความดับตัณหาได้สิ้นเชิง ทุกข์ดับไปหมด ได้ชื่อว่า **นิโรธ** เพราะเป็นความดับทุกข์
ปัญญาอันเห็นชอบว่าสิ่งนี้ทุกข์ สิ่งนี้เหตุให้ทุกข์เกิด สิ่งนี้ทางให้ถึงความดับทุกข์ ได้ชื่อว่า **มรรค** เพราะเป็นข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

มรรคนั้นมีองค์ ๘ ประการ คือ ปัญญาอันเห็นชอบ ๑ ดำริชอบ ๑ เจรจาชอบ ๑ ทำการงานชอบ ๑ เลี้ยงชีพชอบ ๑ ทำความเพียรชอบ ๑ ตั้งสติชอบ ๑ ตั้งใจชอบ ๑

ปัญจกะ คือ หมวด ๕

อนันตริยกรรม ๕

๑. ฆาตฆาต ฆ่ามารดา
๒. ปิตุฆาต ฆ่าบิดา
๓. อรหันตฆาต ฆ่าพระอรหันต์
๔. โลहितุปบาท ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงยังพระโลหิตให้ห้อขึ้นไป
๕. สังฆเภท ยังสงฆ์ให้แตกจากกัน

กรรม ๕ อย่างนี้ เป็นบาปอันหนักที่สุดห้ามสวรรค์ ห้ามนิพพาน ตั้งอยู่ในฐานปาราชิกของผู้ถือพระพุทธศาสนา ห้ามไม่ให้ทำเป็นเด็ดขาด

อกิลหปัจจเวกขณ์ ๕

๑. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีความแก่เป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความแก่ไปได้
๒. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีความเจ็บเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความเจ็บไปได้
๓. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีความตายเป็นธรรมดา ไม่ล่วงพ้นความตายไปได้
๔. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งสิ้น
๕. ควรพิจารณาทุกวัน ๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตัว เราทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว

เวสาร์ชชกรณธรรม คือ ธรรมทำความกล้าหาญ ๕ อย่าง

๑. **สัทธา** เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ
๒. **ศีล** รักษากายวาจาให้เรียบร้อย
๓. **พานหส์จจะ** ความเป็นผู้ศึกษามาก
๔. **วิริยารัมภะ** ปรารถนาความเพียร
๕. **ปัญญา** รอบรู้สิ่งที่ควรรู้

องค์แห่งภิกษุใหม่ ๕ อย่าง

๑. สำรวมในพระปาติโมกข์ เว้นข้อที่พระพุทธเจ้าห้าม ทำตามข้อที่ทรงอนุญาต
๒. สำรวมอินทรีย์ คือ ระวัง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายครอบงำได้ ในเวลาที่เห็นรูปด้วยนัยน์ตาเป็นต้น
๓. ความเป็นคนไม่เอิกเกริกเสหา
๔. อยู่ในเสนาเสนาอันสงัด
๕. มีความเห็นชอบ

ภิกษุใหม่ควรตั้งอยู่ในธรรม ๕ อย่างนี้

องค์แห่งธรรมกถึก คือ นักเทศก์ ๕ อย่าง

๑. แสดงธรรมโดยลำดับ ไม่ตัดลัดให้ขาดความ
๒. อ่างเหตุผลแนะนำให้ผู้ฟังเข้าใจ
๓. ตั้งจิตเมตตาปรารถนาให้เป็นประโยชน์แก่ผู้ฟัง
๔. ไม่แสดงธรรมเพราะเห็นแก่ลาภ
๕. ไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น คือว่า ไม่ยกตนเสียดสีผู้อื่น

ภิกษุผู้ได้ธรรมกถึก ฟังตั้งองค์ ๕ อย่างนี้ไว้ในตน

ธัมมัสสวนานิสงส์ คือ อานิสงส์แห่งการฟังธรรม ๕ อย่าง

๑. ผู้ฟังธรรมย่อมได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๒. สิ่งใดที่เคยฟังแล้ว แต่ไม่เข้าใจชัดย่อมเข้าใจสิ่งนั้นชัด
๓. บรรเทาความสงสัยเสียได้
๔. ทำความเห็นให้ถูกต้องได้
๕. จิตของผู้ฟังย่อมผ่องใส

พละ คือ ธรรมเป็นกำลัง ๕ อย่าง

๑. **สัทธา** ความเชื่อ
๒. **วิริยะ** ความเพียร
๓. **สติ** ความระลึกได้
๔. **สมาธิ** ความตั้งใจมั่น
๕. **ปัญญา** ความรอบรู้

อินทรีย์ ๕ ก็เรียก เพราะเป็นใหญ่ในกิจของตน

นิเวศน์ ๕

ธรรมอันกันจิตไม่ให้บรรลุความดี เรียกนิเวศน์ มี ๕ อย่าง

๑. พอใจรักใคร่ในอารมณ์ที่ชอบใจมีรู้เป็นต้น เรียก กามฉันท
๒. ปองร้ายผู้อื่น เรียก พยาบาท
๓. ความที่จิตใจหดหู่และเคลิบเคลิ้ม เรียก ถีนมิตะ
๔. ฟุ้งซ่านและรำคาญ เรียก อุทธัจจกุกุจจะ
๕. ลังเลไม่ตกลงได้ เรียก วิจิกิจฉา

ขันธ ๕

กายกับใจนี้ แบ่งออกเป็น ๕ กอง เรียกว่า ขันธ ๕

๑. รูป ๒. เวทนา ๓. สัญญา ๔. สังขาร ๕. วิญญาณ

ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม ประชุมกันเป็นกายนี้ เรียกว่า รูป

ความรู้สึกอารมณ์ว่า เป็นสุข คือ สบายกาย สบายใจ หรือเป็นทุกข์ คือไม่สบายกาย ไม่สบายใจ หรือเฉยๆ คือไม่ทุกข์ไม่สุข เรียกว่า เวทนา

ความจำได้หมายรู้ คือ จำรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ อารมณ์ที่เกิดกับใจได้ เรียก สัญญา

เจตสิกธรรม คือ อารมณ์ที่เกิดกับใจ เป็นส่วนดี เรียก กุศล เป็นส่วนชั่ว เรียก อกุศล เป็นส่วนกลางๆ ไม่ได้ไม่ชั่ว เรียก อัพยากฤต เรียกว่า สังขาร

ความรู้อารมณ์ในเวลาเมื่อรู้มากระทบตา เป็นต้น เรียกว่า วิญญาณ

ขันธ ๕ นี้ ย่นเรียกว่า นามรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รวมเข้าเป็นนาม รูป คงเป็นรูป

ฉกคะ คือ หมวด ๖

การวะ ๖ อย่าง

ความเอื้อเฟื้อ ในพระพุทธเจ้า ๑ ในพระธรรม ๑ ในพระสงฆ์ ๑ ในความศึกษา ๑ ในความไม่ประมาท ๑ ในปฏิสันถาร คือต้อนรับปราศรัย ๑ ภิกษุควรทำการวะ ๖ ประการนี้

สาราณียธรรม ๖ อย่าง

ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความระลึกถึง เรียกสาราณียธรรม มี ๖ อย่าง คือ

๑. เข้าไปตั้งกายกรรมประกอบด้วยเมตตา ในเพื่อนภิกษุสามเณรทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยชวนขยายกิจธุระของเพื่อนกันด้วยกาย มีพยาบาลภิกษุไข้เป็นต้น ด้วยจิตเมตตา
๒. เข้าไปตั้งวจีกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณรทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือ ช่วยชวนขยายในกิจธุระของเพื่อนกันด้วยวาจา เช่นกล่าวคำสั่งสอนเป็นต้น ด้วยจิตเมตตา
๓. เข้าไปตั้งมโนกรรมประกอบด้วยเมตตาในเพื่อนภิกษุสามเณรทั้งต่อหน้าและลับหลัง คือคิดแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์แก่เพื่อนกัน

๔. แบ่งปันลาภที่ตนได้มาแล้วโดยชอบธรรมให้แก่เพื่อนภิกษุสามเณร ไม่หวังไว้
บริโภคจำเพาะผู้เดียว
๕. รักษาศีลบริสุทธิ์เสมอกันกับเพื่อนภิกษุสามเณรอื่นๆ ไม่ทำตนให้เป็นที่รังเกียจ
ของผู้อื่น
๖. มีความเห็นร่วมกันกับภิกษุสามเณรอื่นๆ ไม่วิวาทกับใครๆ เพราะมีความเห็นผิด
กัน

*ธรรม ๖ อย่างนี้ ทำผู้ประพฤติกให้เป็นที่ยรักที่เคารพของผู้อื่น เป็นไปเพื่อความ
สงเคราะห์กันและกัน เป็นไปเพื่อความไม่วิวาทกันและกัน เป็นไปเพื่อความพร้อมเพรียง
เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน*

อายตนะภายใน ๖

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อินทรีย์ ๖ ก็เรียก

อายตนะภายนอก ๖

รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ คือ อารมณ์ที่มาถูกต้องกาย ธรรม คืออารมณ์เกิดกับ
ใจ อารมณ์ ๖ ก็เรียก

วิญญาณ ๖

อาศัยรูปกระทบตา เกิดความรู้ขึ้น เรียก **จักขุวิญญาณ**
อาศัยเสียงกระทบหู เกิดความรู้ขึ้น เรียก **โสตวิญญาณ**
อาศัยกลิ่นกระทบจมูก เกิดความรู้ขึ้น เรียก **ฆานวิญญาณ**
อาศัยรสกระทบลิ้น เกิดความรู้ขึ้น เรียก **ชีวหาวิญญาณ**
อาศัยโผฏฐัพพะกระทบกาย เกิดความรู้ขึ้น เรียก **กายวิญญาณ**
อาศัยธรรมเกิดกับใจ เกิดความรู้ขึ้น เรียก **มโนวิญญาณ**

สัมผัส ๖

อายตนะภายในมีตาเป็นต้น อายตนะภายนอกมีรูปเป็นต้น วิญญาณมีจักขุวิญญาณ
เป็นต้น กระทบกันเรียกสัมผัส มีชื่อตามอายตนะภายใน เป็น ๖ คือ

จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มโน

เวทนา ๖

สัมผัสนั้นเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา เป็นสุขบ้างทุกข์บ้าง ไม่ทุกข์ไม่สุขบ้าง มีชื่อตาม
อายตนะภายในเป็น ๖ คือ

จักขุ โสต ฆาน ชิวหา กาย มโน

ธาตุ ๖

๑. **ปฐวีธาตุ** คือ ธาตุดิน
๒. **อาโปธาตุ** คือ ธาตุน้ำ
๓. **เตโชธาตุ** คือ ธาตุไฟ
๔. **วาโยธาตุ** คือ ธาตุลม

๕. **อากาศธาตุ** คือ ช่องว่างมีในกาย
๖. **วิญญาณธาตุ** คือ ความรู้อะไรก็ได้

สังตกะ คือ หมวด ๗

อปหานियธรรม ๗ อย่าง

ธรรมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความเสื่อม เป็นไปเพื่อความเจริญฝ่ายเดียว ชื่อว่า อปหานิยธรรม มี ๗ อย่าง

๑. หมั่นประชุมกันเนื่องนิตย์
๒. เมื่อประชุมก็พร้อมเพรียงกันประชุม เมื่อเลิกประชุมก็พร้อมเพรียงกันเลิก และพร้อมเพรียงกันทำกิจที่สงฆ์จะต้องทำ
๓. ไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้าไม่บัญญัติขึ้น ไม่ถอนสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้แล้ว สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบทตามที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้
๔. ภิกษุเหล่าใดเป็นผู้ใหญ่เป็นประธานในสงฆ์ เคารพนับถือภิกษุเหล่านั้น เชื่อฟังถ้อยคำของท่าน
๕. ไม่ลู่อ่านาจแก่ความอยากที่เกิดขึ้น
๖. ยินดีในเสนาสนะป่า
๗. ตั้งใจอยู่ว่า เพื่อนภิกษุสามเณรซึ่งเป็นผู้มีศีล ซึ่งยังไม่มาสู่อาวาส ขอให้มา ที่มาแล้วขอให้อยู่เป็นสุข

ธรรม ๗ อย่างนี้ ตั้งอยู่ในผู้ใด ผู้นั้นไม่มีความเสื่อมเลย มีแต่ความเจริญฝ่ายเดียว

อริยทรัพย์ ๗

ทรัพย์ คือคุณความดีที่มีอยู่ในสันดานอย่างประเสริฐ เรียกอริยทรัพย์ มี ๗ อย่าง คือ

๑. **สัทธา** เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ
๒. **ศีล** รักษา กาย วาจา ให้เรียบร้อย
๓. **หิริ** ความละอายต่อบาปทุจริต
๔. **โอตตปปะ** สะดุ้งกลัวต่อบาป
๕. **พหุสัจจะ** ความเป็นคนเคยได้ยินได้ฟังมาก คือ จำทรงธรรมและรู้ศิลปวิทยามาก
๖. **จาคะ** สละให้ปันสิ่งของของตนให้แก่คนที่ควรให้ปัน
๗. **ปัญญา** รอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์ และไม่เป็นประโยชน์

สัปปริสธรรม ๗ อย่าง

ธรรมของสัตบุรุษ เรียกว่า สัปปริสธรรม มี ๗ อย่าง

๑. **ธัมมัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักเหตุ เช่น รู้จักว่า สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งสุข สิ่งนี้เป็นเหตุแห่งทุกข์
๒. **อตถัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักผล เช่น รู้จักว่า สุขเป็นผลแห่งเหตุอันใด ทุกข์เป็นผลแห่งเหตุอันใด
๓. **อตตัญญตา** ความเป็นผู้รู้จักตนว่า เราว่าโดยชาติตระกูล ยศศักดิ์สมบัติบิราร ความรู้และคุณธรรมเพียงเท่านั้นๆ แล้วประพฤติดตนให้สมควรแก่ที่เป็นอยู่อย่างไร

๔. **มัตตัญญูตา** ความเป็นผู้รู้ประมาณ ในการแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีวิต แต่โดยทางที่ชอบ และรู้จักประมาณในการบริโภคแต่พอควร
๕. **กาลัญญูตา** ความเป็นผู้รู้จักกาลเวลาอันสมควรในอันประกอบกิจนั้นๆ
๖. **ปริสัจญูตา** ความเป็นผู้รู้จักประชุมชนและกริยาที่ต้องประพฤติต่อชุมชนนั้นๆ ว่าหมุ่นี่เมื่อเข้าไปหา จะต้องทำกริยาอย่างนี้ จะต้องพูดแบบนี้ เป็นต้น
๗. **บุคคลปริปรัญญูตา** ความเป็นผู้รู้จักเลือกบุคคลว่า ผู้นี้เป็นผู้ดี ควรคบ ผู้นี้เป็นคนไม่ดี ไม่ควรคบ เป็นต้น

สัปปริสธรรมอีก ๗ อย่าง

๑. สัตบุรุษประกอบด้วยธรรม ๗ ประการ คือ มีศรัทธา มีความละเอียดอ่อนบารมี มีความกล้าบารมี เป็นคนได้ยินได้ฟังมาก เป็นคนมีความเพียร เป็นคนมีสติมั่นคง เป็นคนมีปัญญา
๒. จะปรึกษาสิ่งใดกับใครๆ ก็ไม่ปรึกษาเพื่อจะเบียดเบียนตนและผู้อื่น
๓. จะคิดสิ่งใดก็ไม่คิดเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น
๔. จะพูดสิ่งใดก็พูดเพื่อไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่น
๕. จะทำสิ่งใดก็ไม่ทำเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่น
๖. มีความเห็นชอบ มีเห็นว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น
๗. ให้ทานโดยเคารพ คือเอื้อเฟื้อแก่ของที่ตัวเองให้ และผู้รับทานนั้น ไม่ทำอาการดุดึงเสีย

โพชฌงค์ ๗

๑. **สติ** ความระลึกได้
๒. **ธัมมวิจยะ** ความสอดส่องธรรม
๓. **วิริยะ** ความเพียร
๔. **ปีติ** ความอิ่มใจ
๕. **ปัสสัทธิ** ความสงบใจและอารมณ์
๖. **สมาธิ** ความตั้งใจมั่น
๗. **อุpekขา** ความวางเฉย

เรียกตามประเภทว่า สติสัมโพชฌงค์ไปโดยลำดับจนถึงอุpekขาสัมโพชฌงค์

อัญญกะ คือ หมวด ๘

โลกธรรม ๘

ธรรมที่ครอบงำสัตว์โลกอยู่ และสัตว์โลกยอมเป็นไปตามธรรมนั้น เรียกว่าโลกธรรม โลกธรรมนั้นมี ๘ อย่าง คือ มีลาภ ๑ ไม่มีลาภ ๑ มียศ ๑ ไม่มียศ ๑ นินทา ๑ สรรเสริญ ๑ สุข ๑ ทุกข์ ๑

ในโลกธรรม ๘ ประการนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้น ควรพิจารณาว่า สิ่งที่เกิดขึ้นแล้ว แก่เรา ก็แต่ว่ามันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรรู้ตามที่เป็นจริง อย่าให้มันครอบงำจิตใจ ได้ คืออย่ายินดีในส่วนที่ปรารถนา อย่ายินร้ายในส่วนที่ไม่ปรารถนา

ลักษณะดัดสินธรรมวินัย ๘ ประการ

ธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อความกำหนดย่อมใจ ๑
เป็นไปเพื่อความประกอบทุกข์ ๑
เป็นไปเพื่อความสละกองกิเลส ๑
เป็นไปเพื่อความอยากใหญ่ ๑
เป็นไปเพื่อความไม่สันโดษยินดีด้วยของมีอยู่ คือ มีนี้แล้วอยากได้นั้น ๑
เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ ๑
เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน ๑
เป็นไปเพื่อความเลี้ยงยาก ๑
ธรรมเหล่านี้พึงรู้ว่า ไม่ใช่ธรรม ไม่ใช่วินัย ไม่ใช่คำสั่งสอนของพระศาสดา

ธรรมเหล่าใดเป็นไปเพื่อความคลายกำหนัด ๑
เป็นไปเพื่อความปราศจากทุกข์ ๑
เป็นไปเพื่อความไม่สะสมกองกิเลส ๑
เป็นไปเพื่อความอยากอันน้อย ๑
เป็นไปเพื่อความสันโดษยินดีด้วยของมีอยู่ ๑
เป็นไปเพื่อความสงัดจากหมู่ ๑
เป็นไปเพื่อความเพียร ๑
เป็นไปเพื่อความเลี้ยงง่าย ๑
ธรรมเหล่านี้พึงรู้ว่า เป็นธรรม เป็นวินัย เป็นคำสั่งสอนของพระศาสดา

มรรคมีองค์ ๘

๑. สัมมาทิฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ คือเห็น อริยสัจ ๔
 ๒. สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ คือ ดำริจะออกจากกาม ๑ ดำริในอันไม่พยาบาท ๑ ดำริในอันไม่เบียดเบียน ๑
 ๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือเว้นจากวจีทุจริต ๔
 ๔. สัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ คือเว้นจากกายทุจริต ๓
 ๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ คือเว้นจากความเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ผิด
 ๖. สัมมาวายามะ เพียรชอบ คือเพียรในที่ ๔ สถาน
 ๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ คือระลึกในสติปัญญาทั้ง ๔
 ๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจไว้ชอบ คือเจริญฌานทั้ง ๔
- ในองค์มรรคทั้ง ๘ นั้น เห็นชอบ ดำริชอบ สงเคราะห์เข้าในปัญญาสิกขา
วาจาชอบ การงานชอบ เลี้ยงชีพชอบ สงเคราะห์เข้าในศีลสิกขา
เพียรชอบ ระลึกชอบ ตั้งใจไว้ชอบ สงเคราะห์เข้าในจิตตสิกขา*

นวกะ คือ หมวด ๙

มละ คือ มลทิน ๙ อย่าง

โกรธ ๑ ลบหลู่คุณท่าน ๑ ริษยา ๑ ตระหนี่ ๑ มายา ๑ มัถกวด ๑ พุดปด ๑ มีความปรารถนาลามก ๑ เห็นผิด ๑

ทสกะ คือ หมวด ๑๐

อกุศลกรรมบถ ๑๐

จัดเป็นกายกรรม คือทำด้วยกาย ๓ อย่าง

๑. ปาณาติบาต ทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง คือฆ่าสัตว์
๒. อทินนาทาน ถูเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยอาการแห่งขโมย
๓. กาเมสุ มิจฉาจาร ประพฤติผิดในกาม

จัดเป็นวจีกรรม คือทำด้วยวาจา ๔ อย่าง

๔. มุสาวาท พุดเท็จ
๕. ปิสุนาวาจา พุดส่อเสียด
๖. ผรุสวาจา พุดคำหยาบ
๗. สัมผัสปลลาปะ พุดเพ้อเจ้อ

จัดเป็นมโนกรรม คือทำด้วยใจ ๓ อย่าง

๘. อภิชฌา โลภอยากได้ของเขา
๙. พยาบาท ปองร้ายเขา
๑๐. มิจฉาทิฎฐิ เห็นผิดจากคลองธรรม

กรรม ๑๐ อย่างนี้ เป็นทางบาป ไม่ควรดำเนิน

กุศลกรรมบถ ๑๐

จัดเป็นกายกรรม ๓ อย่าง

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง
๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากถูเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยอาการแห่งขโมย
๓. กาเมสุ มิจฉาจारा เวรมณี เว้นจากประพฤติผิดในกาม

จัดเป็นวจีกรรม คือทำด้วยวาจา ๔ อย่าง

๔. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพุดเท็จ
๕. ปิสุนาย วาจา เวรมณี เว้นจากพุดส่อเสียด
๖. ผรุสวาย วาจา เวรมณี เว้นจากพุดคำหยาบ
๗. สัมผัสปลลาปา เวรมณี เว้นจากพุดเพ้อเจ้อ

จัดเป็นมโนกรรม คือทำด้วยใจ ๓ อย่าง

๘. อภิชฌา ไม่โลภอยากได้ของเขา
๙. พยาบาท ไม่พยาบาทปองร้ายเขา

๑๐. มิจฉาทิฏฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม
กรรม ๑๐ อย่างนี้ เป็นทางบุญ ควรดำเนิน

บุญกิริยาวัตถุ ๑๐ อย่าง

๑. ทานมัย บุญสำเร็จด้วยการบริจาคทาน
๒. สีลมัย บุญสำเร็จด้วยการรักษาศีล
๓. ภาวนามัย บุญสำเร็จด้วยการเจริญภาวนา
๔. อปจายนมัย บุญสำเร็จด้วยการประพุดตถ่อมตนแก่ผู้ใหญ่
๕. เวยยาวัจจมัย บุญสำเร็จด้วยการช่วยขวนขวายในกิจที่ชอบ
๖. ปัตติทานมัย บุญสำเร็จด้วยการให้ส่วนบุญ
๗. ปัตตานุโมทนามัย บุญสำเร็จด้วยการอนุโมทนาส่วนบุญ
๘. อัมมัสสวนมัย บุญสำเร็จด้วยการฟังธรรม
๙. อัมมเทสนามัย บุญสำเร็จด้วยการแสดงธรรม
๑๐. ทิฏฐชุกัมม การทำความเห็นให้ตรง

ธรรมที่บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ๑๐ อย่าง

๑. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า บัดนี้เรามีเพศต่างจากคฤหัสถ์แล้ว อากาการกิริยาใดๆ ของสมณะ เราต้องทำอากาการกิริยานั้นๆ
๒. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า ความเลื่องชื่พของเราเนื่องด้วยผู้อื่น เราควรทำตัวให้เขาเลื่องง่าย
๓. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า อากาการ กาย วาจาอย่างอื่นที่เราจะต้องทำให้ดีขึ้นไปกว่านี้ยังมีอยู่อีก ไม่ใช่เพียงเท่านี้
๔. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า ตัวของเราเองดีเตียนตัวของเราเองโดยศีลได้หรือไม่
๕. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า ผู้รู้ใครครวญแล้ว ดีเตียนเราโดยศีลได้หรือไม่
๖. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เราจะต้องพลัดพรากจากของรักของชอบใจทั้งนั้น
๗. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เรามีกรรมเป็นของตัว เราทำดีจักได้ดี ทำชั่วจักได้ชั่ว
๘. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า วันคืนล่วงไปๆ บัดนี้เราทำอะไรอยู่
๙. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า เรายินดีที่สังัดหรือไม่
๑๐. บรรพชิตควรพิจารณาเนืองๆ ว่า คุณวิเศษของเรามีอยู่หรือไม่ ที่จะให้เราเป็นผู้ไม่เก้อเขินในเวลาเพื่อนบรรพชิตถามในกาลภายหลัง

นาถกรรมธรรม คือ ธรรมทำที่พึง ๑๐ อย่าง

๑. ศีล รักษากายวาจาให้เรียบร้อย
๒. พานุสัจจะ ความเป็นผู้ได้สดับตรับฟังมาก
๓. กัลยาณมิตรตตา ความเป็นผู้มีเพื่อนดีงาม
๔. โสวัจัสสตา ความเป็นผู้ว่างายสอนง่าย

๕. กิ่งกรณียะสุ ทักขตา ความขยันช่วยเอาใจใส่ในกิจธุระของเพื่อนภิกษุสามเณร
๖. อัมภามตา ความใคร่ในธรรมที่ชอบ
๗. วิริยะ เพียรเพื่อจะละความชั่ว ประพฤติความดี
๘. สันโดษ ยินดีด้วยผ้านุ่งผ้าห่ม อาหาร ที่นอนที่นั่งและยา ตามมีตามได้
๙. สติ จำการที่ได้ทำและคำที่พูดแล้วแม่นยำได้
๑๐. ปัญญา รอบรู้ในกองสังขารตามเป็นจริงอย่างไร

กถาวัตถุคือถ้อยคำที่ควรพูด ๑๐ อย่าง

๑. อัปปิจจกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้มีความปรารถนาน้อย
๒. สันตญญูติกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้มีสันโดษ ยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้
๓. ปรีเวกกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้สังัดกายสังัดใจ
๔. อสังสัคคกถา ถ้อยคำที่ชักนำไม่ให้ระคนด้วยหมู่
๕. วิริยารัมภกถา ถ้อยคำที่ชักนำไปปรารถนาคความเพียร
๖. สีลกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ตั้งอยู่ในศีล
๗. สมาธิกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้สงบ
๘. ปัญญาถา ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดปัญญา
๙. วิมุตตติกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้ทำใจให้พ้นจากกิเลส
๑๐. วิมุตตติญาณทัสสนกถา ถ้อยคำที่ชักนำให้เกิดความรู้ความเห็นในสิ่งที่ใจพ้นจากกิเลส

อนุสสติ คือ อารมณเควระระลึก ๑๐ ประการ

๑. พุทธานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระพุทธเจ้า
๒. อัมมานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระธรรม
๓. สังฆานุสสติ ระลึกถึงคุณของพระสงฆ์
๔. สีลานุสสติ ระลึกถึงศีลของตน
๕. จาคานุสสติ ระลึกถึงทานที่ตนบริจาคแล้ว
๖. เทเวदानุสสติ ระลึกถึงคุณที่ทำให้บุคคลให้เป็นเทวดา
๗. มรณเฝ้าสติ ระลึกถึงความตายที่จะมาถึงตน
๘. กายคตาสติ ระลึกทั่วไปในกาย ให้เห็นว่า ไม่งาม น่าเกลียด โสโครก
๙. อานาปานสติ ตั้งสติกำหนดลมหายใจเข้าออก
๑๐. อุปสมานุสสติ ระลึกถึงพระคุณพระนิพพาน ซึ่งเป็นที่ระงับกิเลสและกองทุกข์

ปกิณณกะ คือ หมวดเบ็ดเตล็ด

อุปกิเลส คือ โทษเครื่องเศร้าหมอง ๑๖ อย่าง

๑. อภิชฌาวิสมโลภะ ละโมบไม่สม่ำเสมอ
๒. โทสะ ร้ายกาจ
๓. โกรธะ โกรธ

๔. อุปนาหะ ผูกโกรธไว้
๕. มักขะ ลบหลู่คุณท่าน
๖. ปลาสะ ตีเสมอ คือยกตัว
๗. อิศสา ริษยา คือเห็นเขาได้ดี ทนอยู่ไม่ได้
๘. มัจฉริยะ ตระหนี่
๙. มายา มารยา คือเจ้าเล่ห์
๑๐. สาถะเยยะ โ้อวด
๑๑. ถัมภะ หัวดี
๑๒. สारัมภะ แข่งดี
๑๓. มานะ ถือตัว
๑๔. อติมานะ ดูหมิ่นท่าน
๑๕. มทะ มัวเมา
๑๖. ปมาทะ เล่นเล่น

โพธิปักขิยธรรม ๑๗ ประการ

- สติปัญญา ๔
 สัมมปธาน ๔
 อิทธิบาท ๔
 อินทรีย์ ๕
 พละ ๕
 โพชฌงค์ ๗
 มรรคมีองค์ ๘

คิปปฎิบัติ

จตุกกะ

กรรมกิเลส คือ กรรมเครื่องเศร้าหมอง ๔ อย่าง

๑. ปาณาติบาต ทำชีวิตสัตว์ให้ตกลง
 ๒. อทินนาทาน ถูเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยอาการแห่งขโมย
 ๓. กาเมสุ มิจฉาจาร ประพฤติผิดในกาม
 ๔. มุสาวาท พูดเท็จ
- กรรม ๔ อย่างนี้ นักปราชญ์ไม่สรรเสริญเลย

อบายมุข คือ เหตุเครื่องฉิบหาย ๔ อย่าง

๑. ความเป็นนักเลงหญิง
๒. ความเป็นนักเลงสุรา
๓. ความเป็นนักเลงเล่นการพนัน
๔. ความคบคนชั่วเป็นมิตร

โทษ ๔ ประการนี้ไม่ควรประกอบ

ทวิฐธัมมิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน ๔ อย่าง

๑. **อุฏฐานสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยความหมั่นในการประกอบกิจเครื่องเลี้ยงชีวิตที่ดี ในการศึกษาเล่าเรียนที่ดี ในการทำฐานะหน้าที่ของตนที่ดี
๒. **อารักขสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยการรักษา คือรักษาทรัพย์ที่แสวงหามาได้ด้วย ความหมั่น ไม่ให้เป็นอันตรายก็ดี รักษาการงานของตัว ไม่ให้เสื่อมเสียไปก็ดี
๓. **กัลยาณมิตรตตา** ความมีเพื่อนเป็นคนดีไม่คบคนชั่ว
๔. **สมชีวิตา** ความเลี้ยงชีวิตตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่หาได้ ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก

สัมปรายิกัตถประโยชน์ คือ ประโยชน์ภายนอก ๔ อย่าง

๑. **สัทธาสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยศรัทธา คือเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ เช่นเชื่อว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว เป็นต้น
๒. **ศีลสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยศีล คือรักษากายวาจาเรียบร้อยดี ไม่มีโทษ
๓. **จาคสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยการบริจาคทาน เป็นการเฉลี่ยสุขให้แก่ผู้อื่น
๔. **ปัญญาสัมปทา** ถึงพร้อมด้วยปัญญา รู้จัก บาป บุญ คุณ โทษ ประโยชน์ มิใช่ ประโยชน์ เป็นต้น

มิตตปฏิรูป คือ คนเทียมมิตร ๔ จำพวก

๑. คนปอกกลอก
๒. คนดีแต่พูด
๓. คนหัวประจบ
๔. คนชักชวนในทางฉิบหาย

คน ๔ จำพวกนี้ ไม่ใช่มิตร เป็นแต่คนเทียมมิตร ไม่ควรคบ

๑. คนปอกกลอก มีลักษณะ ๔
 ๑. คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว
 ๒. เสียให้น้อยคิดเอาให้ได้มาก
 ๓. เมื่อมีภัยแก่ตัว จึงรับเอากิจของเพื่อน
 ๔. คบเพื่อนเพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเอง
๒. คนดีแต่พูด มีลักษณะ ๔
 ๑. เก็บเอาของล่วงแล้วมาปราศรัย
 ๒. อ้างเอาของที่ยังไม่มีมาปราศรัย
 ๓. สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้
 ๔. ออกปากฟังมิได้
๓. คนหัวประจบ มีลักษณะ ๔
 ๑. จะทำชั่วก็คล้อยตาม

๒. จะทำดีก็คล้ายตาม
 ๓. ต่อหน้าว่าสรรเสริญ
 ๔. ลับหลังตั้งนินทา
๔. คนชักนำในทางฉิบหาย มีลักษณะ ๔
๑. ชักชวนดื่มน้ำเมา
 ๒. ชักชวนเที่ยวกลางคืน
 ๓. ชักชวนให้มัวเมาในการเล่น
 ๔. ชักชวนเล่นการพนัน

มิตรแท้ ๔ จำพวก

๑. มิตรมีอุปการะ
 ๒. มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข
 ๓. มิตรแนะนำประโยชน์
 ๔. มิตรมีความรักใคร่
- มิตร ๔ จำพวกนี้เป็นมิตรแท้ ควรคบ*

๑. มิตรมีอุปการะ มีลักษณะ ๔
 ๑. ป้องกันเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
 ๒. ป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
 ๓. เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้
 ๔. เมื่อมีธุระ ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก
๒. มิตรร่วมทุกข์ร่วมสุข มีลักษณะ ๔
 ๑. ขยายความลับของตนแก่เพื่อน
 ๒. ปิดความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่งพราย
 ๓. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ
 ๔. แม้ชีวิตก็อาจสละแทนได้
๓. มิตรแนะนำประโยชน์ มีลักษณะ ๔
 ๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
 ๒. แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
 ๓. ให้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
 ๔. บอกทางสวรรค์ให้
๔. มิตรมีความรักใคร่ มีลักษณะ ๔
 ๑. ทุกข์ ๆ ด้วย
 ๒. สุข ๆ ด้วย
 ๓. โต้เถียงคนอื่นที่ติเตียนเพื่อน
 ๔. รับรองคนที่พูดสรรเสริญเพื่อน

สังคหวัตถุ ๔ อย่าง

๑. ทาน ให้ปันสิ่งของ ๆ ตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ปัน
 ๒. ปิยวาจา เจรจาวาจาที่อ่อนหวาน
 ๓. อัถถจริยา ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น
 ๔. สมานัตตตา ความเป็นคนมีตนเสมอไม่ถือตัว
- คุณทั้ง ๔ อย่างนี้ เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวของผู้อื่นไว้ได้

สุขของคฤหัสถ์ ๔ อย่าง

๑. สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์
๒. สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภคน
๓. สุขเกิดแต่ความไม่ต้องเป็นหนี้
๔. สุขเกิดแต่ประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ

ความปรารถนาของบุคคลในโลกที่ได้สมหมายด้วยยาก ๔ อย่าง

๑. ขอสมบัติจึงเกิดแก่เราโดยทางชอบ
๒. ขอยศจึงเกิดแก่เรากับญาติพวกพ้อง
๓. ขอเราจงรักษาอายุให้ยืนนาน
๔. เมื่อสิ้นชีวิตแล้ว ขอเราจงไปบังเกิดในสวรรค์

ธรรมเป็นเหตุให้สมหมายมีอยู่ ๔ อย่าง

๑. สัทธาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศรัทธา
๒. สีลสัมปทา ถึงพร้อมด้วยศีล
๓. จาคสัมปทา ถึงพร้อมด้วยบริจาคทาน
๔. ปัญญาสัมปทา ถึงพร้อมด้วยปัญญา

ตระกูลอันมั่นคงจะตั้งอยู่ยาวนานไม่ได้เพราะสถาน ๔

๑. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว
 ๒. ไม่บูรณะพัสดุที่คร่ำคร่า
 ๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคสมบัติ
 ๔. ตั้งสตรีให้บุรุษทุศีลให้เป็นแม่เรือนพ่อเรือน
- ผู้หวังจะดำรงตระกูลควรเว้นสถาน ๔ ประการนี้เสีย

ธรรมของฆราวาส ๔

๑. สัจจะ สัตย์ซื่อแก่กัน
๒. ทมะ รู้จักข่มจิตของตน
๓. ขันติ อดทน
๔. จาคะ สละให้ปันสิ่งของของตนแก่ผู้อื่นที่ควรให้ปัน

ปัญญาะ

ประโยชน์เกิดแต่การถือโภคทรัพย์ ๕ อย่าง แสวงหาโภคทรัพย์ได้ในทางที่ชอบแล้ว

๑. เลี้ยงตัว มารดา บิดา บุตร ภรรยา ป่าวไพร่ ให้เป็นสุข
๒. เลี้ยงเพื่อนฝูงให้เป็นสุข
๓. บำบัดอันตรายที่เกิดแต่เหตุต่างๆ
๔. ทำพลี ๕ อย่าง คือ
 - ก. ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ
 - ข. อติถิพลี ต้อนรับแขก
 - ค. ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ตาย
 - ง. ราชพลี ถวายเป็นหลวง มีภาชีอากร เป็นต้น
 - จ. เทวดาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา

ศีล ๕

๑. ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป
๒. อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ ด้วยอาการแห่งขโมย
๓. กาเมสุ มิจฉาจารา เวรมณี เว้นจากประพฤตินิन्दในกาม
๔. มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ
๕. สุราเมรยมัชชชปมาทัฏฐานา เวรมณี เว้นจากดื่มน้ำเมา คือสุราเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

ศีล ๕ ประการนี้ คฤหัสถ์ควรรักษาเป็นนิตย์

มิจฉาวณิชชา คือการค้าขายไม่ชอบธรรม ๕ อย่าง

๑. ค้าขายเครื่องประหาร
๒. ค้าขายมนุษย์
๓. ค้าขายสัตว์เป็น สำหรับฆ่าเพื่อเป็นอาหาร
๔. ค้าขายน้ำเมา
๕. ค้าขายยาพิษ

การค้าขาย ๕ อย่างนี้ เป็นข้อห้ามอุบาสกไม่ให้ประกอบ

สมบัติของอุบาสก ๕ ประการ

๑. ประกอบด้วยศรัทธา
๒. มีศีลบริสุทธิ
๓. ไม่ถือมงคลตื่นข่าว คือเชื่อกรรม ไม่เชื่อมงคล
๔. ไม่แสวงหาเขตบุญนอกพุทธศาสนา

๕. บำเพ็ญบุญแต่ในพุทธศาสนา

อุบาสกพึงตั้งอยู่ในสมบัติ ๕ ประการ และเว้นจากสมบัติ ๕ ประการ ซึ่งวิปริตจากสมบัตินั้น

ฉกกะ

ทิส ๖

๑. **ปรัตถิมทิส** คือทิสเบื้องหน้า มารดา บิดา
๒. **ทักขินทิส** คือทิสเบื้องขวา อาจารย์
๓. **ปัจฉิมทิส** คือทิสเบื้องหลัง บุตร ภรรยา
๔. **อุตตรทิส** คือทิสเบื้องซ้าย มิตร
๕. **เหฏฐิมทิส** คือทิสเบื้องต่ำ บ่าว
๖. **อุปริมทิส** คือทิสเบื้องบน สมณพราหมณ์

๑. ปรัตถิมทิส คือทิสเบื้องหน้า มารดา บิดา บุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ท่านใดเลี้ยงมาแล้วเลี้ยงท่านตอบ
๒. ทำกิจของท่าน
๓. ดำรงวงศ์สกุล
๔. ประพฤติตนให้เป็นคนควรรับทรัพย์มรดก
๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศให้ท่าน

มารดาบิดาได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์บุตรด้วยสถาน ๕

๑. ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. ให้ศึกษาศิลปวิทยา
๔. หาภรรยาที่สมควรให้
๕. มอบทรัพย์ให้ในสมัย

๒. ทักขินทิส คือทิสเบื้องขวา อาจารย์ ศิษย์พึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยลูกขี้นยีนรับ
๒. ด้วยเข้าไปยีนคอยรับใช้
๓. ด้วยเชื่อฟัง
๔. ด้วยอุปัฏฐาก
๕. ด้วยศิลปวิทยาโดยเคารพ

อาจารย์ได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์ศิษย์ด้วยสถาน ๕

๑. แนะนำดี
๒. ให้เรียนดี
๓. บอกศิลปให้สิ้นเชิง ไม่ปิดบังอำพราง
๔. ยกย่องให้ปรากฏในเพื่อนฝูง

๕. ทำความป้องกันในทิศทั้งหลาย (คือจะไปทิศไหนก็ไม่อดอยาก)

๓. บัณฑิติมทิศ คือทิศเบื้องหลัง ภรรยา สามีพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยยกย่องนับถือว่าเป็นภรรยา
๒. ด้วยไม่ดูหมิ่น
๓. ด้วยไม่ประพุดติลวงใจ
๔. ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้
๕. ด้วยให้เครื่องแต่งตัว

ภรรยาได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์สามีด้วยสถาน ๕

๑. จัดการงานดี
๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงของผัวดี
๓. ไม่ประพุดติลวงใจผัว
๔. รักษาทรัพย์ที่ผัวหามาได้ไว้
๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง

๔. อุตตรทิศ คือทิศเบื้องซ้าย มิตร กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยให้ปัน
๒. ด้วยเจรจาถ้อยคำไพเราะ
๓. ด้วยประพุดติประโยชน์
๔. ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ
๕. ด้วยไม่แก้งกล่าวให้คลาดจากความเป็นจริง

มิตรได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๕

๑. รักษามิตรผู้ประมาทแล้ว
๒. รักษาทรัพย์ของมิตรผู้ประมาทแล้ว
๓. เมื่อมีภัยเอาเป็นที่พึ่งพำนักได้
๔. ไม่ละทิ้งในยามวิบัติ
๕. นับถือตลอดถึงวงศ์มิตร

๕. เภฏฐิมทิศ คือทิศเบื้องต่ำ บ่าว นายพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยจัดการงานให้ทำตามสมควรแก่กำลัง
๒. ด้วยให้อาหารและรางวัล
๓. ด้วยรักษาพยาบาลในเวลาเจ็บป่วย
๔. ด้วยแจกของมีรสแปลกประหลาดให้กิน
๕. ด้วยปล่อยให้สุมัย

บ่าวได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์นายด้วยสถาน ๕

๑. ลุกขึ้นทำการงานก่อนนาย
๒. เล็กการงานที่หลังนาย
๓. ถือเอาแต่ของที่นายให้
๔. ทำการงานให้ดีขึ้น

๕. นำคุณของนายไปสรรเสริญในที่อื่นๆ

๖. อุปริมาทิส คือทิศเบื้องบน สมณพราหมณ์ กุลบุตรพึงบำรุงด้วยสถาน ๕

๑. ด้วยกายกรรม คือทำอะไรๆ ประกอบด้วยเมตตา
๒. ด้วยวจีกรรม คือพูดอะไรๆ ประกอบด้วยเมตตา
๓. ด้วยมโนกรรม คือคิดอะไรๆ ประกอบด้วยเมตตา
๔. ด้วยความเป็นผู้ไม่ปิดประตู คือมิได้ห้ามเข้าบ้านเรือน
๕. ด้วยให้อามิสทาน

สมณพราหมณ์ได้รับบำรุงฉะนี้แล้ว ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยสถาน ๖

๑. ห้ามมิให้กระทำความชั่ว
๒. ให้ตั้งอยู่ในความดี
๓. อนุเคราะห์ด้วยน้ำใจอันงาม
๔. ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
๕. ทำสิ่งที่เคยฟังแล้วให้แจ่ม
๖. บอกทางสวรรค์ให้

อบายมุข คือเหตุเครื่องฉิบหาย ๖

๑. ดื่มน้ำเมา
๒. เที่ยวกลางคืน
๓. เที่ยวดูการเล่น
๔. เล่นการพนัน
๕. คบคนชั่วเป็นมิตร
๖. เกียจคร้านทำการงาน

๑. ดื่มน้ำเมา มีโทษ ๖

๑. เสียทรัพย์
๒. ก่อการทะเลาะวิวาท
๓. เกิดโรค
๔. ต้องติเตียน
๕. ไม่รู้จักอาย
๖. ทอนกำลังปัญญา

๒. เที่ยวกลางคืน มีโทษ ๖

๑. ชื่อว่าไม่รักษาตัว
๒. ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย
๓. ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
๔. เป็นที่ระแวงของคนทั้งหลาย
๕. มักถูกใส่ความ
๖. ได้รับความลำบากมาก

๓. เทียบดูการเล่น มีโทษตามวัตถุที่ไปดู ๖

๑. รำที่ไหนไปทีนั้น
๒. ขับร้องที่ไหนไปทีนั้น
๓. ดัดสีตีเป่าที่ไหนไปทีนั้น
๔. เสภาที่ไหนไปทีนั้น
๕. เพลงที่ไหนไปทีนั้น
๖. เกิดเท็งที่ไหนไปทีนั้น

๔. เล่นการพนัน มีโทษ ๖

๑. เมื่อชนะยอมก่อเวร
๒. เมื่อแพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป
๓. ทรัพย์ยอมฉิบหาย
๔. ไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำ
๕. เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อน
๖. ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย

๕. คบคนชั่วเป็นมิตร มีโทษตามบุคคลที่คบ ๖

๑. นำให้เป็นนักเลงการพนัน
๒. นำให้เป็นนักเลงเจ้าชู้
๓. นำให้เป็นนักเลงเหล้า
๔. นำให้เป็นคนหลงเขาด้วยของปลอม
๕. นำให้เป็นคนหลงเขาซึ่งหน้า
๖. นำให้เป็นคนหัวไม้

๖. เกียจคร้านการทำงาน มีโทษ ๖

๑. มักอ้างว่า หนาวนัก แล้วไม่ทำงาน
๒. มักอ้างว่า ร้อนนัก แล้วไม่ทำงาน
๓. มักอ้างว่า เวลาเย็นแล้ว แล้วไม่ทำงาน
๔. มักอ้างว่า ยังเข้าอยู่ แล้วไม่ทำงาน
๕. มักอ้างว่า หิวนัก แล้วไม่ทำงาน
๖. มักอ้างว่า ระบายนัก แล้วไม่ทำงาน

ผู้หวังความเจริญด้วยโรคทรัพย์ ฟังเวณเหตุเครื่องฉิบหาย ๖ ประการนี้เสีย

